

Діяльність Бібліотеки Львівської політехніки під час німецької окупації Львова у 1941–1944 рр.

БЕЛОУС Ірина Олександрівна

Заступник директора НТБ Національного університету

«Львівська політехніка»

e-mail: ntb@lp.edu.ua

Анотація

У доповіді розглядається діяльність Бібліотеки Львівської політехніки у період 1941-1944 рр., коли при Політехніці окупаційною владою було організовано Технічні фахові курси.

Ключові слова: *Бібліотека Львівської політехніки, історія бібліотеки, Технічні фахові курси.*

Abstract

The report «Library of Lviv Polytechnic in 1941-1944 During German Occupation of Lviv» by I. Belous deals with the activity of Lviv Polytechnic Library in 1941-1944, when occupation administration have organized Technical professional courses.

Keywords: *Library of Lviv Polytechnic, library history, Technical professional courses*

У липні 1941 року німецькі війська окупували Львів. Галичина була приєднана до Генерального губернаторства (Generalgouvernements) п'ятим дистриктом у серпні 1941 року.

Більшість навчальних закладів Львова припинило свою роботу. Головний корпус Львівської політехніки було відведено під госпіталь для німецьких військових, обладнання із якого було звезено до будинку Бібліотеки по вул. Нікоровича, 1. Працівники

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Політехніки, не маючи доступу до своїх робочих місць, збиралися у подвір'ї бібліотеки і обмінювалися новинами [1 ; 286].

Але згодом при Політехніці було відкрито Технічні фахові курси (Staatliche Technische Fachkurse Lemberg), навчання на яких розпочалося у травні 1942 року. Статус цих курсів було зведено німецькою адміністрацією до підготовки середнього технічного персоналу. Здійснювалася підготовка електротехніків, механіків, будівельників доріг і мостів, хіміків. Після закінчення цих курсів видавалися не дипломи, а посвідчення. У 1942 році на Технічних фахових курсах навчалася 759 осіб, а в 1943 році – 1753 особи. Заняття проводили переважно довоєнні польські професори. Мовою викладання була німецька, але заняття проводилися також польською мовою. Переважала на цих курсах українська молодь [1 ; 287].

З початком німецької окупації організаційна структура бібліотек Львова була суттєво змінена. У січні 1942 р. рішенням керівництва Генерального губернаторства (ГГ) було створено Державну бібліотеку «Staatsbibliothek in Lemberg» [2 ; 83–84]. У березні 1942 р. до генерал-губернатора Галичини звернувся Адольф Вацке (Watzke) – керівник Головного відділу науки і навчання (Hauptabteilung für Wissenschaft und Unterricht) з проханням про виготовлення бланків і печатки Державної бібліотеки Львова [2 ; 233].

Для здійснення нагляду за діяльністю бібліотек на території ГГ ще у 1940 році було створено спеціальну урядову структуру – Головне управління бібліотек Генерального губернаторства (Hauptverwaltung der Bibliotheken im Generalgouvernement), яку очолив шеф реферату бібліотек ГГ Густав Абб (G. Abb). Розташовувалося це управління у Кракові і об'єднувало наукові бібліотеки Кракова, Варшави, Любліна і згодом Львова. Керівник Головного управління здійснював нагляд за цими бібліотеками і час від часу відвідував їх з інспекційними перевірками [2 ; XIV].

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Густав Абб був німецьким істориком-слов'язознавцем і до війни очолював бібліотеку Берлінського університету. З 1 липня 1940 року він – шеф реферату бібліотек в уряді Генерального губернаторства [2 ; 469–480].

У жовтні 1941 року комісаричним керівником Staatsbibliothek Lemberg та керівником реферату «Бібліотечна справа» в керівництві дистрикту Галичина було призначено німецького мовознавця-славіста Ульріха Йогансена (U. Johanssen), який до цього часу з 14 жовтня 1940 р. був заступником Абба у Кракові [2 ; 83–84]. До війни він працював у Державній прусській бібліотеці в Берліні. На посаді керівника Державної бібліотеки Львова він пробув два роки і за власним бажанням у жовтні 1943 року його було відправлено на фронт [2 ; 472].

Йогансена на посту директора Державної бібліотеки Львова змінив Олександр Гімпель (A. Himpel), який до цього часу співпрацював з Густавом Аббом в Операційному штабі окупованих територій. Відомо, що з початком війни і окупації України фашистськими загарбниками, в українських наукових бібліотеках працювали німецькі науковці, бібліографи, серед яких були ті, що знали російську мову. Їхньою метою був відбір цінної літератури для вивезення до Німеччини. Серед фахівців, що вивчали фонди бібліотек, зокрема Бібліотеки ім. В. Короленка у Харкові, був Олександр Гімпель, тодішній науковий працівник Берлінської бібліотеки [3 ; 12]. Гімпель навчався у Санкт-Петербурзі і до 1917 року працював у Публічній бібліотеці Санкт-Петербурга, тому він знав російську мову і добре орієнтувався в особливостях формування та організації бібліотечних фондів. У квітні 1944 року, коли до Львова почав наближатися фронт, він за наказом командування покинув посаду керівника Державної бібліотеки у Львові і виїхав до Кракова. Відтак керівництво бібліотеками почала здійснювати військова комендатура. Але Гімпель у період з квітня по липень 1944 р.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

бував наїздами у Львові, який остаточно покинув у липні 1944 року. Гімпель був бібліотечним працівником, він працював в бібліотеках Берліна, Вроцлава, Кенігсберга [2 ; 471].

Бібліотека Львівської політехніки під час німецької окупації Львова входила до складу Державної бібліотеки (Staatsbibliothek Lemberg).

З самого початку утворення цієї структури у жовтні 1941 року планувалося, що Державна бібліотека Львова буде складатися з двох відділів [2; 83–84]:

– Відділ I (Abteilung I), до якого будуть належати бібліотеки трьох вищих навчальних закладів Львова – Бібліотека Університету, Бібліотека Політехніки та Бібліотека академії ветеринарної медицини.

– Відділ II (Abteilung II), до якого планувалося включити так звані спеціальні бібліотеки: Студіону, Оссолінеум, НТШ, Народного дому та Єврейської громади [2 ; 93–95].

Загальний фонд цих бібліотек на той період складав біля двох мільйонів томів [2 ; 363].

Але така структура проіснувала недовго і наприкінці листопада 1941 р. Йогансен запропонував інший організаційний поділ Державної бібліотеки Львова, який на його думку був раціональнішим за попередній [4 ; 384]. Було запропоновано, що Державна бібліотека має поділитися на п'ять відділів:

Відділ I – Бібліотека Університету.

Відділ II – Оссолінеум разом з Бібліотекою Боваровських.

3. Відділ III: Бібліотека НТШ, Бібліотека Народного дому.

4. Технічний відділ – Бібліотека Львівської політехніки.

5. Медичний відділ.

Бібліотека Політехніки під час німецької окупації продовжувала працювати. Персонал бібліотеки лишився польським. Бібліотекою керував Титус Ляскевич [5 ; 153], який працював в бібліотеці з 1923 року [2 ; 357, 365].

У жовтні 1942 року Густав Абб розробив «Організаційний план Головного управління бібліотек Генерального губернаторства» (Organisationsplan der Hauptabteilung der Bibliotheken bei der Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht), у якому у деталях розписувалися принципи організації та функціонування бібліотек у ГГ [2 ; 127–129].

Передбачалося, що Технічний відділ Державної бібліотеки Львова (Бібліотека Політехніки) буде обслуговувати слухачів Технічних фахових курсів. Для цього виникла необхідність у забезпеченні її новою німецькою літературою [2 ; 133–134].

У грудні 1942 року Йогансен доповідав Аббу про те, що до Бібліотеки політехніки надходить сучасна німецька література, яка може задовольнити потреби слухачів Технічних курсів, використовуючи її під час навчання [2 ; 133–137]. У свою чергу Г. Абб доповідав куратору бібліотек у Центральному апараті влади Рудольфу Кумеру (R. Kummer), про те, що Бібліотека Політехніки комплектується сучасною науковою літературою з техніки [2 ; 206].

До бібліотеки протягом 1942–1944 рр. надходила німецька наукова література. Переважна більшість закуповувалася у видавництві Lange und Springer (Берлін), а також у видавництвах Відня та Лейпціга. З'ясовано, що у 1942 році обліку фондів не велося, а в 1943 році було заведено інвентарну книгу виготовлену у Німеччині. Протягом цих років таких інвентарних книг було заповнено дві (№ 14 та № 15).

До цих інвентарних книг вписувалася як німецька література, так і радянська, яка ймовірно за все знаходилась до цього часу у бібліотеці і не була облікована. Радянські книжки вписувалися у транслітерованій формі.

В інвентарних книгах біля номерів було проставлено позначки «Staatsbibliothek Lemberg», які мали означати, що ці видання належать Державній бібліотеці Львова. Такі ж штампи проставлялися і на книжках. Але лишається незрозумілим той

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

факт, що ці позначки ставилися не поряд з описами усіх книжок того періоду, а вибірково. Є припущення, що так позначалася та література, що має бути вивезена до Німеччини. Але невелика кількість книжок, біля яких стоїть така позначка, і донині зберігаються у фонді нашої бібліотеки.

З 17 по 26 травня 1943 року Рудольф Куммер здійснював інспекційну поїздку по бібліотеках Генерального губернаторства. У його звіті про цю подорож зокрема зазначається, що станом на травень 1943 року фонд Бібліотеки Львівської політехніки налічує 158 тис. томів [2 ; 152–158]. Куммер у своєму звіті також констатує, що робота бібліотеки організована належним чином, ведеться інвентарний облік літератури і фонд поповнюється новою німецькою літературою [2 ; 157]. Куммер задоволений організаторськими здібностями Йогансена як директора Державної бібліотеки Львова, який дуже добре справляється зі своєю роботою [2 ; 157].

У зв'язку з наближенням лінії фронту до Львова німецька влада почала заздалегідь готуватися до евакуації бібліотечних фондів.

Густав Абб не планував вивозити бібліотечні збірки зі Львова, про це також доповідав і Олександр Гімпель, який просив Абба організувати збереження книжок у підвалах львівських будівель – монастирів та інших закладів. Але директор Ягеллонської бібліотеки Едвард Кунце зумів переконати Абба про доцільність вивезення найціннішої літератури до Кракова. Спочатку Абб не погоджувався з цим, але на фронті почала змінюватися ситуація і радянські війська все ближче почали підходити до Львова, тому і було прийнято рішення про евакуацію бібліотечних збірок [2 ; 197–198].

На початку лютого 1944 р. було видано розпорядження, що евакуація повинна охопити усі відділи Staatsbibliothek Lemberg, у тому числі і Бібліотеку Політехніки [6 ; 158]. У цьому розпорядженні наголошувалося, що в першу чергу потрібно

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

вивозити сучасну німецьку фахову літературу, зокрема технічну, а також довідкову, бібліографічну. Наголошувалося, що потрібно відібрати також сучасну радянську наукову літературу [7 ; 38]. У першу чергу фашистських окупантів цікавила сучасна наукова радянська література, яка містила інформацію зокрема військово-стратегічної тематики, з питань промислового потенціалу країни, про природні ресурси окремих регіонів тощо.

Планувалося, що спочатку збірки будуть вивозитися до Кракова, а пізніше переправлятися до Німеччини.

Наприкінці березня 1944 року Рудольф Куммер запропонував керівникам великих бібліотек Львова виїхати до Кракова, пізніше до Німеччини, але майже всі відмовились від пропозиції і заявили, що залишаться в своїх бібліотеках. Титус Ляскевич також залишився на своєму посту [2 ; 373]. Після відступу німецьких військ зі Львова його було заарештовано радянською владою, а в 1945 році реабілітовано [8]. Згодом він виїхав до Польщі, де очолив Наукову бібліотеку Шльонської політехніки, у якій пропрацював до 1956 року до виходу на пенсію [9].

Збереглися спогади працівників, які працювали в бібліотеці у цей період, які записала завідувач бібліографічного відділу Людмила Попова: «Бібліотека виконувала свої функції, але користування нею було обмежено. Усього було 800 читачів, користування бібліотекою було платне. Директором було призначено німця, у бібліотеці він бував дуже рідко, а всі справи вела, вирішувала усі питання бібліотеки секретар – також німкеня. Багато цінних книжок було знищено фашистами, багато вивезено до Німеччини, але основне ядро книжкового фонду вдалося зберегти» [10]. Окрім Ляскевича у бібліотеці довгий час (з 1913 по 1964 рр.) працював Григорій Гордон, який з 1928 року і до виходу на пенсію очолював відділ загального книгосховища [5 ; 162].

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Олександр Гімпель у своїх спогадах у 1959 році згадує, що спочатку планувалося перенести цінні бібліотечні збірки до надійних сховищ під землею у Львові, щоб забезпечити їх від попадання снарядів під час бомбардування Львова радянською авіацією. Розглядалася можливість збереження бібліотечних збірок у підвалах нашої бібліотеки, але оглянувши їх Гімпель відкинув цю ідею у зв'язку з тим, що будинок не є високим тому і бетонні перекриття не є настільки міцними, щоб витримати удар, про що він 24.11.1943 р. доповів Густаву Аббу [2 ; 172]. Потрібного приміщення у Львові не було знайдено, тому було вирішено евакуювати бібліотечні збірки до Кракова і розмістити їх у Вавелю [2; 365–375].

Німецьке керівництво розпорядилося готувати до евакуації перш за все нову німецьку літературу, зокрема було відправлено до Кракова вартісні книжки та збірки з усіх відділів Staatsbibliothek. Олександр Гімпель 18 квітня 1944 р. надіслав звіт до Головного керівництва Бібліотек щодо забезпечення вивезення спеціальних збірок Державної бібліотеки Львова, у якому детально описав усі складнощі транспортування книжок зі Львова, яке відбувалося у період з 21 березня по 1 квітня 1944 року [2 ; 197–198].

Для вивезення книжок із Державної бібліотеки було замовлено 150 скринь, але матеріал із яких вони були виготовлені був надто вологим і їх помістили у підвалах нашої бібліотеки для просушки [2 ; 195–198].

На жаль не зберіглося ніяких списків, за якими можна було би скласти уявлення про те, які книжки було вивезено з нашої бібліотеки. Досі не з'ясовано точну кількість літератури вивезеної фашистами до Німеччини. Окремі дослідники, які займаються проблемою вивезення бібліотечних збірок зі Львова, зокрема Р. Дзюбан, припускають, що можливо ці списки можуть бути в архіві Народової бібліотеки у Варшаві [4].

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

У 1949 році директор бібліотеки Й. Кирилов вперше оприлюднив кількість вивезеної літератури в 20 тис. документів, спираючись на дані проведеного у 1948 році суцільного переобліку фонду: «фашисти знищили всі радянські видання і вивезли до Німеччини понад 20 тис. томів найцінніших книг. Будинок руйнувався. Опалення його припинилося. Скляний купол був пробитий кулями, і вода потекла в приміщення. Обладнання розкрадалося і знищувалося» [11].

У 1945 – початку 1946 року у бібліотеці було проведено переоблік фонду, про що в інвентарних книгах було зроблено відмітки. Очевидно, що штампів не було виготовлено, тому відмітки ставилися червоним олівцем. На ту літературу, що була відсутня в фондах, було складено акти на списання та протягом 1945 – 1946 років вилучено із облікових документів бібліотеки. У цей період бібліотекою керував С. Кругляков [5 ; 153], який інформував керівництво інституту, що фонд бібліотеки налічує на початок 1946 року 84.060 томів та 30 тис. нерозібраного фонду [8].

Список використаних джерел

1. Poplawski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej, 1844–1945 / Z. Poplawski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakł. Nar. im. Ossolinskich, 1992. – S. 286.
2. Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945 : wybór dokumentów źródłowych = Wissenschaftliche Bibliotheken im Generalgouvernement in den Jahren 1939–1945 : ausgewählte Quellendokumente / wybór i oprac. Andrzej Mężyński przy współpr. Hanny Łaskarzewskiej. – Warszawa, 2003. – 540 s.
3. Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Короленка. – К., 1997. – Вип. 2. – 102 с.
4. Дзюбан Р. Втрати культурних цінностей з II відділу Staatsbibliothek Lemberg у 1944 р. / Р. Дзюбан // Записки

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

- Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка : зб. наук. пр. – Л., 2008. – Вип. 1 (16). – С. 379–398.
5. Белоус І.О. Науково-технічна бібліотека Національного університету «Львівська політехніка» : монографія / І.О. Белоус, О.В. Шишка, Д.О. Тарасов ; за ред. А.Г. Загороднього. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. – 196 с.
 6. Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 / Matwijów M. // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. – Wrocław, 1992. – Zesz. 1. – S. 158.
 7. Matwijów M. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa / Matwijów M. // Rocznik Lwowski 1995–1996. – Warszawa, 1996. – S. 38.
 8. Самотий Р.С. Сторінками історії бібліотеки (за архівними матеріалами Львівського політехнічного інституту 1940-х років) / Р. С. Самотий, Г. К. Белявська // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали третьої наук.-практ. конф. з міжнар. участю, Львів, 29 верес. 2011 р. – Л., 2011. – С. 425–437.
 9. <http://www.polsl.pl/Jednostki/RJO1/Strony/Historia.aspx>
 10. Попова Л.М. История создания библиотеки : [про бібліотеку ЛПИ] / Л.М. Попова. – Львов, 1974. – 7 с. – Рукопис.
 11. Кирилов Й. Скарбниця технічної літератури / Й. Кирилов // Вільна Україна. – 1949. – 16 листоп.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна